

**MEDZINÁRODNÁ VEDECKÁ KONFERENCIA
VÝZVY 21. STOROČIA: MIGRÁCIA A ĽUDSKÁ DÔSTOJNOSŤ**

Friedrich Ebert Stiftung: Problematika dlhodobej nezamestnanosti v Slovenskej republike, Bratislava, 1996.

HANZLÍKOVÁ, O., PAUKNEROVÁ, D. SOUŠKOVÁ, M.: Jak uspět v prvním zaměstnání. 1. vyd. Praha: GRADA Publishing, 2001. 140 s. ISBN 80-247-0121-9.

MAREŠ P.: Nezaměstnanost jako sociální problém, Sociologické nakladatelství, Brno, 1994. ISBN 80-901424-9-4

MARTINCOVÁ M.: Nezamestnanosť ako makroekonomický problém, Vydané v edícii Ekonómia, Bratislava, 2005. ISBN 80-8078-038-2

KONING DE J., KOROLKOVA K, GOUDRIAAN M., NES VAN P.: Zložky systému pravidelného a opodstatneného hodnotenia politiky zamestnanosti (SPOHPZ) v Slovenskej republike, SEOR BV, Rotterdam, 2001. ISBN 80-968730-3-2

Mesačník Ústredia práce, sociálnych vecí a rodiny a Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny SR: Sociálna politika a zamestnanosť, ISSN 1336 5053

MATOUŠEK, O. a kol.: *Sociální práce v praxi*. 1. vyd. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7367-002-X.
SCHAVEL, M. a kol. 2007. *Sociálna prevencia*. 2. vyd. Prešov: Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, Ústav sociálnych vied a zdravotníctva bl. P. P. Gojdiča, 2007. 141 s. ISBN 978-80-89271-22-1.

Kontaktná adresa: Ing. Štefan Szolnoky, doktorand Vysokej školy zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, Bratislava, e-mail: mastiff.wbl@szm.sk

ZMENY VO VNÍMANÍ VLASTNEJ IDENTITY ČLOVEKA V DÔSLEDKU MIGRÁCIE

Ivana Lištiaková

Abstrakt: Príspevok predstavuje výsledky kvalitatívne orientovanej pilotnej štúdie zameranej na skúmanie zmien v procese budovania a vnímania vlastnej identity človeka v dôsledku jeho odchodu z krajiny pôvodu. Poukazuje na spôsoby adaptácie človeka v novom prostredí a analyzuje faktory

veku, jazyka a kultúry v súvislosti s nadobúdaním novej osobnej identity. Na otázku migrácie nahliada z perspektívy jednotlivca. Zber dát v pilotnej štúdií bol realizovaný metódou pološtruktúrovaného interview. Získané údaje boli následne spracované metódou fenomenologickej analýzy. Cieľom štúdie bolo zachytiť vlastnú reflexiu človeka na proces jeho adaptácie v novom prostredí. Z výsledkov sa ukázali ako najdôležitejšie otázky definovania domova, prijatia alebo odmietnutia miestneho jazyka a rôznych spôsobov adaptácie človeka vzhľadom na jeho vek. Štúdia priniesla vzhľad do problematiky a potvrdila dôležitosť zaoberania sa individualitou človeka. Výsledky štúdie budú implementované v rámci odborných kompetencií autorky vo výchovno-vzdelávacích a podporných liečebnopedagogických programoch.

Kľúčové slová: adaptácia, identita, kultúra, migrácia, zmena

Úvod

Vnímanie seba samého obsahuje relatívne stabilnú zložku osobnostných vlastností, zároveň je však dynamickým procesom sebareflexie a pretvárania sebaobrazu v závislosti od interakcií s prostredím. Človek tak získava a vytvára si identitu osobnú, genderovú, spoločenskú (vek, stav, rodinné roly), národnú, miestnu, kultúrnu, náboženskú, socioekonomickú, rasovú, jazykovú, profesijnú, politickú a pod. Identita predstavuje súbor kognitívnych, behaviorálnych a afektívnych aspektov človeka, na základe ktorých vníma svoju existenciu a to kým je, k akej skupine názorov a presvedčení patrí. Osobná identita zahŕňa životné ciele, hodnoty a presvedčenia v oblasti kariéry, vzťahov, spirituality. Kultúrna identita sa vzťahuje ku kultúrne a etnicky podmieneným hodnotám a praktikám. Hľadanie osobnej identity je pálčivou otázkou najmä dospelých a prehodnocovanie, či udržanie kultúrnej identity vystupuje do popredia v situácii migrácie, či v prípade minoritných skupín (Schwartz et al., 2013).

Ting-Toomey (2005) popísala teóriu, ktorá sa zaoberá vplyvmi a zmenami identity v závislosti od sociokultúrneho prostredia (z angl. *identity negotiation theory*). Hovorí o hľadaní prienikov v príslušnosti k určitej sociokultúrnej skupine a v otázkach vlastnej osobnej identity v interkultúrnej a interpersonálnej komunikácii. Schwartz et al. (2013) skúmali mieru akulturácie mladých dospelých, prvej a druhej generácie imigrantov v USA v závislosti od statusu a procesu utvárania osobnej identity. Výsledky naprieč etnickými skupinami ukázali, že jednotlivci, ktorí sa nachádzali v štádiu dosiahnutia alebo hľadania sociálneho moratória preukazovali zachovanie si dedičstva pôvodnej kultúry a tiež prijatie amerických kultúrnych praktík a hodnôt. Naopak jednotlivci, ktorí boli v štádiu bezstarostnosti a difúzie osobnej identity sa nestotožňovali s kultúrnymi hodnotami pôvodnej ani novej krajiny.

Formovanie identity je prirodzený proces, na ktorý vplývajú rozličné životné udalosti, významné i každodenné. Výrazné zmeny identity je možné pozorovať v prekonávaní psychosociálnych kríz, ktoré sú zvyčajne sprevádzané prechodovými rituálmi, ktoré v spoločnosti slúžia ako podporné adaptačné mechanizmy. Napr. vstup do školy, vstup do práce, vstup do manželstva, narodenie dieťaťa, odchod do dôchodku. Prirodzene súvisia so životným cyklom, ako ho popisuje Satirová (2006).

V prípade nútených zmien identity (napr.: odchod/ochorenie/úmrť rodinného príslušníka, trauma, prírodné katastrofy, vojny, strata zamestnania) neexistujú v spoločnosti prirodzené podporné rituály (pravdepodobne okrem pohrebu). Počíta sa s rezilienciou človeka (Antonovsky, 1996; Kebza, 2005; Komárik, 2009), avšak môžu nastúpiť náhradné adaptačné mechanizmy (závislosti – alkohol, drogy, workoholizmus) alebo preklopenie do psychosomatických a sociálnych ťažkostí (poruchy správania detí, neurózy, depresie).

Situácia migrácia môže patriť k pozitívnym faktorom zmien identity, ktoré rozvíjajú flexibilitu človeka, ale môže spôsobovať aj negatívny distress. Závisí to od jej konkrétnej podoby: dôvodov, priebehu, spôsobu odchodu, prijatia v novej krajine, podmienok a podporných mechanizmov, či prekážok v systéme a prostredí, blízkom okolí, osobnosti človeka a predchádzajúcich skúseností. Z výsledkov výskumu Ascherovej (1989) vyplynulo, že dospievajúci, ktorí migrovali vo veku vyššom ako 11 rokov, prežívali obzvlášť silný stres, pretože zároveň prechádzali zmenami vo formovaní identity. Tartakovsky (2009) hovorí, že väčšina migrujúcich adolescentov je plne zamestnaná snahou o prežitie v zmysle učenia sa jazyka a vytvárania sociálnych sietí. V prípade nedobrovoľnej migrácie aj zabezpečením fyzickej existencie. Avšak ak je migrácia dobrovoľná, mladí ľudia majú šancu obohatiť svoju identitu o kultúrne elementy novej krajiny a vytvoriť si nový koncept vlastnej identity s možnosťou príslušnosti k oboj kultúram. Migrácia tak prispieva k zlepšeniu flexibility osobnosti a podporuje psychosociálne zdravie.

Cieľ práce

Cieľom práce je z perspektívy odborníka v pomáhajúcej profesii poukázať na potrebu psychosociálnej podpory ľudí pri migrácii so zameraním na rekonštrukciu a rozvoj identity človeka. Cieľom pilotnej štúdie bolo zo sebareflexívneho pohľadu jednotlivca získať vhlad do situácie migrácie, procesu adaptácie v prostredí inej krajiny a s nimi spojenými zmenami identity. Na výsledky výskumu bude nadväzovať tvorba a realizácia podporných programov pre ľudí v procese migrácie a adaptácie a ich následná evaluácia.

Výskumný súbor

Pilotná štúdia vychádza predovšetkým z rozhovoru s participantkou (P1), ktorá reflektovala vlastnú situáciu, ako i postrehy iných ľudí, ktorí majú skúsenosť migrácie a hovorili o nich v rámci verejnej diskusie zameranej na túto tému. Dáta sú doplnené o informácie z neformálnych rozhovorov a doplnkových výskumných otázok (P2) a prípadových štúdií z praxe autorky (P3). Základný výskumný súbor je popísaný v tabuľke (Tab. 1).

Označenie	Súčasný vek	Vek v čase migrácie	Pohlavie	Migračný pohyb	Popis situácie
P1	22	15	žena	Irán –> Slovensko	migrácia za prácou rodičov
P2	31	30	žena	Slovensko –> Nemecko	migrácia za partnerom
P3	40	40	muž	Slovensko –> Anglicko	migrácia za prácou

Tabuľka 1 Deskripcia výskumného súboru

Metodika výskumu

Pre pilotnú štúdiu k výskumu zmien identity človeka v procese migrácie a adaptácie bola zvolená kvalitatívna metodológia. Dôvodom bola potreba hĺbkovo preniknúť do osobných skúseností participantov. Rozhovor s participantkou P1 bol zvukovo zaznamenaný. Ostatné informácie vychádzajú z terénnych zápiskov autorky. Zber údajov prebehol formou pološtruktúrovaného interview, pričom otázky rozhovoru sa zameriavali na popisanie stratégií adaptácie v novom prostredí. Získané dáta boli spracované prostredníctvom fenomenologickej analýzy, označené kódmi a usporiadané do kategórií.

Výsledky a diskusia

P1 – 22-ročná žena z Iránu, ktorá sa prisťahovala na Slovensko s celou rodinou (matka, otec, starší brat, mladší brat), keď mala 15 rokov. Z vlastnej reflexie situácie vyplynulo, že jej snahou po príchode do novej krajiny bolo úplne splynúť, prijať novú identitu a vzdať sa pôvodnej. Vyskúšala rôzne spôsoby, ako „zapadnúť“, čo je prirodzené pre obdobie dospievania, avšak z dôvodu snahy o prekonanie vlastnej odlišnosti bola táto snaha zosilnená. Neskôr dospela k „nájdeniu“ vlastnej identity v prijatí samej seba aj s pôvodnou kultúrnou/národnou identitou a zároveň nadobudla pocit prináležania k novému prostrediu.

P2 – 30-ročná žena odišla zo Slovenska za partnerom, ktorý pochádza z Nemecka. V novom prostredí je jeden rok a zažíva „krízu identity“ a s ňou spojený pocit frustrácie z viacerých identifikovaných dôvodov: 1) strata spoločenského statusu – z odborníčky vo svojom odbore v krajine pôvodu sa stala brigádnickou v inej pracovnej oblasti; 2) jazyková bariéra; 3) kultúrna bariéra – neprijatie cudzinca okolím; 4) obmedzenie sociálnych kontaktov.

P3 – 40-ročný muž, ktorý odišiel za prácou do Anglicka. Pracoval manuálne a vôbec neovládal jazyk krajiny. Bol izolovaný od akýchkoľvek sociálnych kontaktov. Po troch mesiacoch u neho prepukla schizofrénia (pozn.: je nevyhnutné brať do úvahy i predispozície k vulnerabilite duševného zdravia), na základe čoho sa vrátil do krajiny pôvodu.

Z rozhovorov bolo identifikovaných niekoľko kľúčových kategórií, súvisiacich s formovaním a rekonštrukciou osobnej identity (Tab. 2).

Označenie	Kategória	Popis
K1	Domov	Vnímanie miesta alebo konceptu, kde/kedy človek zažíva pocit prináležania.
K2	Jazyk	Ovládanie jazyka cieľovej krajiny ako prostriedku adaptácie.
K3	Práca	Zmeny v profesijnej orientácii vplyvom migrácie.
K4	Adaptačné stratégie	Stratégie konania a spracovávanie emócií pri rekonštrukcii vlastnej identity človeka.
K5	Kultúrne vyjednávanie	Porovnávanie kultúry novej a pôvodnej krajiny a snaha o nájdenie individuálne vyhovujúcej rovnováhy.

Tabuľka 2 Deskripcia identifikovaných kategórií

Jednou z kľúčových otázok bolo popísanie konceptu domova (K1). P1 uvádza vlastné skúsenosti a postrehy participantov z verejnej diskusie. Hovorí, že domov, najmä pre starších ľudí so skúsenosťou migrácie, už nie je nejaké miesto v konkrétnej krajine, ale je to miesto, kde: a) má človek rodinu, b) cíti sa tam vítaný a c) pozná to tam. Človek potrebuje byť obklopený milujúcimi ľuďmi, ktorí mu vytvárajú bezpečné prostredie a nezávisí to od vzájomnej kultúrnej zhody. Domov je v novej krajine, aj v krajine pôvodu, pokiaľ tam človek už nejakú dobu žije. Ak je v novej krajine krátko (pričom vnímanie dĺžky pobytu je relatívne a individuálne), ešte stále považuje za domov krajinu svojho pôvodu. Pre P1 to trvalo 2-3 roky, kým sa začala cítiť v novej krajine ako doma (K1, K5). Zaujímavé je sledovať reakcie obyvateľov novej krajiny na výrok prisťahovalca, že daná krajina je jeho domov – čudujú sa, že človek môže za svoj domov považovať určité miesto, napriek tomu, že nepozná dobre jazyk, alebo je jeho kultúra odlišná. Neprijatie človeka okolím je dôvodom, že sa

človek ako doma necíti. P1: „*Keď som bola tínedžerka, robila som všetko preto, aby som zapadla, robila som všetko, čo robili slovenskí tínedžeri, ale necítila som sa úplne prijatá. A nemyslím si, že to súvisí s konkrétne so slovenskou kultúrou ... skôr je to dané vekom ... ako tínedžeri si nie sme istí svojou identitou, tak či tak, nie sme si istí, kto sme s keď sa presťahujeme, môže, ale nemusí to byť pre nás ešte mätúcejšie. Pre mňa to bolo oveľa mätúcejšie*“ (K4).

Ľudia, ktorí žili na viacerých miestach nedokážu odpovedať na otázku, odkiaľ sú? Odpoveď totiž nie je jednoznačná, resp. otázka nie je špecificky položená. Je potrebné ju nahradiť: Kde si sa narodil? Kde bývaš? Kde si žil? Akými jazykmi hovoríš? Aký máš pas? V akej krajine sa narodili tvoji rodičia? Do akých škôl si chodil? Napriek tomu, že v mnohých národných európskych štátoch je odpoveď väčšiny obyvateľstva na všetky tieto otázky rovnaká, pre mnohých ľudí to tak nie je. Tlak, ktorý okolie vyvíja na človeka v snahe identifikovať koncept domova (K1) ako pevne určené miesto, môže viesť k pocitu odlišnosti a otriasa definíciou identity človeka (K4, K5).

K pocitu prijatia v novej krajine prispievajú momenty kontaktu s lokálnym obyvateľstvom na priateľskej úrovni. Tie sú možné, ak človek ovláda miestny jazyk (K2). Naučenie sa jazyka podľa slov participantov výskumu prispieva k zvyšovaniu vzájomného porozumenia a úcty. Patrí k teda jednej zo základných adaptačných stratégií (K4) a prostriedkov rekonštrukcie identity a porozumenia svetu.

P2 komentuje svoj proces migrácie a adaptácie: „*Rozhodnutie odísť z krajiny bolo u mňa veľmi jednoznačné a bola som ním presvedčená od prvého okamihu. Vedela som, že začiatky nebudú jednoduché. Častokrát ma navštívila frustrácia, ktorá trvala dni, týždne; a doteraz je naladená na moje „stránkové“ dni. Stala sa pravidelnosťou. Prežívaná kríza identity sa prejavila predovšetkým z dôvodu zmeny spoločenského statusu (K3), tak som to vnímala ja. No neskôr sa na rebríček vyšplhala kultúrna a jazyková bariéra (K4). Prijímam túto výzvu, zmena je život (K5) a som odhodlaná poznávať esenciu bytia a postarať sa o seba.*“

Keď sa ľudia presťahujú do inej krajiny, snažia sa nájsť pozitíva v novej krajine, avšak uvedomujú si odrazu aj pozitíva pôvodnej krajiny, ktoré predtým nevnímali, alebo ich považovali za prirodzené a v novej krajine sa napríklad nenachádzajú. A aj naopak, vnímajú aspekty, ktoré v pôvodnej kultúre chýbali a radi by ich tam preniesli (K5). Identita človeka sa tak mení, pretože podlieha reflexii dvoch rôznych kultúr, zvyšuje sa jeho uvedomenie si viacerých spôsobov fungovania a myslenia.

Uvedené výsledky vychádzajú zo vzorky migrantov, ktorých odchod bol legálny a plánovaný, hoci dôvody mohli byť rôzne (ekonomické, politické, osobné, a. i.). K migrácii došlo z rozhodnutia

niektorého z členov rodiny alebo ich spoločným konsenzom, či kompromisom, pri ktorom sa niektorí členovia rodiny museli prispôbiť. Napriek tomu, že presun do inej krajiny prebehol „bez problémov“, identita človeka prešla určitým otrasom a rekonštrukciou.

V ideálnom prípade migrácia predstavuje obohatenie a pozitívne vplyvy na budovanie stále sa rozvíjajúcej identity človeka. Avšak migrácia môže spôsobovať silný distress. Ľudia ho môžu zažívať v procese samotnej migrácie alebo v procese adaptácie v novom prostredí. Môže byť spôsobený pocitom straty bezpečia, straty domova, straty koreňov, strachom zo zmeny, zmenou spoločenského statusu, obmedzením sociálnych kontaktov, povrchnosťou vzťahov v novom prostredí, a pod.. Situácia migrácie sa môže dokonca spájať s traumou, k čomu dochádza najmä pri ilegálnej migrácii (násilná strata domova, silné psychické a fyzické vypätie, ohrozenie života, a pod.), ale nie je vylúčená ani pri legálnych presunoch. Distres môže viesť k psychickým a psychosomatickým problémom, ako sú depresie, neurotické poruchy, dokonca psychózy.

Podpora procesu rekonštrukcie vlastnej identity v novom prostredí sa teda ukazuje ako dôležitá požiadavka smerom k pracovníkom v pomáhajúcich profesiách (sociálni pracovníci, liečební pedagógovia, psychológia, učitelia a ďalší). Vystáva však otázka jazykovej i kultúrnej kompetencie týchto odborníkov na prácu s migrantmi z rôznych krajín. Z tohto hľadiska môžu byť prínosné formy práce, ktoré si nevyžadujú jazykovú zručnosť, napríklad umelecké a neverbálne formy práce, ktoré sa využívajú v expresívnych terapiách (arteterapia, dramaterapia, muzikoterapia, a iné), dávajú priestor pre vyjadrenie potrieb jednotlivcov, zdieľanie skúseností a poskytujú psychosociálnu podporu v štádiu adaptácie na prostredie. Výsledky výskumu budú implementované v tvorbe podporných programov pre ľudí so skúsenosťou migrácie.

Záver

V dôsledku procesu migrácie a adaptácie na nové prostredie dochádza k rozličným zmenám v identite človeka. Z výskumných rozhovorov boli identifikované oblasti, ktoré súvisia s týmito zmenami. Išlo o vnímanie konceptu domova, prekonanie jazykovej bariéry, zmeny spoločenského a profesijného statusu, používanie adaptačných stratégií a kultúrne vyjednávanie. Pilotná štúdia naplnila svoj cieľ získania vhľadu do problematiky a jej výsledky budú použité pri plánovaní programov na podporu procesu adaptácie a rekonštrukcie identity. Na pilotnú štúdiu bude nadväzovať rozsiahlejší výskum týkajúci sa adaptačných stratégií v procese migrácie.